

NOETICKÁ HODNOTA ÚSUDKOV

František Gahér

1. Úvod

Ak hovoríme o aplikácii logiky vo filozofii či v iných vedných disciplínach, môžeme sa stretnúť s tým, že úsudky sú filozofmi či inými vedcami hodnotené podľa iných kritérií, ako sú tie, podľa ktorých to bežne robia logici. Logikov primárne zaujíma to, či sú úsudky správne (konkluzívne) alebo nesprávne. Budovanie dômyselných symbolických jazykov, v ktorých všetko dôležité pre logické vyplývanie je presne a jednoznačne zachytené a všetko nedôležité pre logické vyplývanie je zatlačené do úzadia, malo za svoj cieľ práve umocniť schopnosť rozlišovať úsudky na správne a nesprávne.

Filozofi (metodológovia, vedci) sa však neuspokojujú s týmto základným logickým rozlíšením a hovoria, že úsudky môžu byť „hodnotné“ v rozličnej miere. Skúsme preskúmať, čo všetko – alebo skôr skromnejšie – čo často môže byť podkladom tohto intuitívneho rozlišovania „prínosu“ úsudkov.

V prvom rade sa pokúsime vyjasniť otázku, či *noetická* hodnota úsudkov nejako interferuje s ich logickou správnosťou, resp. nesprávnosťou. Povedané inými slovami, či to ohodnocovanie úsudkov sa týka iba logicky správnych úsudkov a je iba akýmsi dodatočným rozlíšením, alebo to môže poukazovať aj na prípadne skrytú nesprávnosť úsudkov. Ak by sme našli uspokojivú odpoveď na túto otázku, môžeme si klásť druhý cieľ, a naznačiť, podľa akého mimologického – napríklad noetického či noeticko-metodologického kritéria by sa dodatočne ohodnocovali logicky správne úsudky.

2. Intuitívne menej hodnotné úsudky

Medzi štandardnými školskými príkladmi na pravidlo Modus ponens propozičnej (výrokovej) logiky býva uvádzaný nasledujúci úsudok:

(U1)   Ak prší, ulice sú mokré
                                 Prší
                                 Ulice sú mokré

Tento príklad sa zdá byť neproblematický a pedagogicky vhodný na demonštráciu pravidla odlúčenia implikácie. Bude za taký považovaný aj nasledujúci úsudok?

(U2)   Ak dám do šálky kávy lyžičku cukru, káva bude lepšia
                                 Dať som do šálky kávy lyžičku cukru
                                 Káva je lepšia

V čom sa vlastne líšia uvedené úsudky? Je odlišná ich logická štruktúra? Ak schémy oboch úsudkov vyjadríme v systéme výrokovej logiky, môžeme získať zhodnú schému:

(S_{VL1}) $P \rightarrow Q$
                                 P
                                 Q

Na základe uvedeného prepisu do výrokovej logiky by logik povedal, že oba úsudky majú rovnakú hodnotu, pretože oba sú logicky správne. Filozof by mohol špekulovať o tom, že kým implikatívna premisa prvého úsudku vyjadruje objektívnu príčinnú väzbu, v druhom úsudku konzekvent premisy vyjadruje subjektívne hodnotenie chuti, a preto by tieto úsudky nemali byť *noeticky* rovnako hodnotné, hoci by mohol uznať logickú správnosť oboch.

Skúmajme nasledujúcu modifikáciu druhého úsudku:

- (U3) Ak dám do šálky kávy lyžičku cukru, káva bude lepšia
Dal som do šálky kávy lyžičku cukru a lyžičku soli

Káva je lepšia

Výrokovo-logická schéma

$$(S_{VL3}) \quad \begin{array}{l} P \rightarrow Q \\ \frac{P \wedge R}{Q} \end{array}$$

V prípade, že prepis (S_{VL3}) úsudku (U3) je adekvátny, tak úsudok (U3) je správny, pretože schéma (S_{VL3}) je správna. Intuitívne však aj logikovi, aj filozofovi niečo na úsudku (U3) vadí. Filozof by ho možno považoval jednoducho za menej hodnotný ako (U2). Ale presne vzaté, nie je zrejmé, prečo by noeticky nemal byť rovnako hodnotný ako (U2), hoci káva s cukrom a so soľou by mohla subjektívne chutiť menšiemu počtu ľudí, ako káva iba s cukrom. Ak aj pripustíme, že tvrdenie, že káva s cukrom je lepšia ako káva bez cukru, je (podľa filozofa) nanajvýš subjektívna pravda, musíme doložiť, že tvrdenie (T1) *Ak prší, ulice sú mokré* je objektívna pravda a robí celý úsudok (U2) noeticky hodnotnejší ako (U3). Sú potom úsudky s objektívnymi pravdami v úlohe premís rovnako noeticky hodnotné? Zdá sa, že presvedčivú odpoveď nevieme hneď uviesť. Napríklad úsudok

- (U4) Ak x je deliteľné šiestimi, tak x je deliteľné tromi
24 je deliteľné šiestimi
 24 je deliteľné tromi

Má ako premisy objektívne pravdy, ale nie je na prvý pohľad zrejmé či je noeticky hodnotnejší ako (U1). Ved' pravda aritmetiky (T2) *Ak x je deliteľné šiestimi, tak x je deliteľné tromi* je akosi ťažšie spochybniteľná ako (T1), ale nezávisí od empiricky zistiteľných okolností a nehovorí nič o svete. Čiže kritérium objektívnej pravdivosti premís nestačí na stanovenie miery noetickej hodnotnosti úsudkov, v ktorých sa vyskytujú. Samozrejme, pojem noetickej hodnoty úsudkov je zatiaľ iba veľmi intuitívny, čo samo môže spôsobiť, že nevieme pokročiť ďalej. O spresnenie tohto pojmu sa pokúsime neskôr, ale teraz sa vráťme k úsudkom (U1), (U2) a (U3), aby sme vylúčili interferenciu nejakých skrytých vplyvov na noetickú hodnotu úsudkov. Porovnávajme predchádzajúce úsudky s nasledujúcim úsudkom (U5):

- (U5) Ak dám do valivého ložiska olej, trenie v ložisku bude menšie
Dal som do valivého ložiska olej
 Trenie v ložisku bude menšie

Opäť by sme mohli povedať, že je logicky správny, pretože má rovnakú logickú schému ako úsudok (U1). A zrejme má aj rovnakú noetickú hodnotu ako (U1). Skúmajme modifikáciu tohto úsudku:

- (U6) Ak dám do valivého ložiska olej, trenie v ložisku bude menšie
Dal som do valivého ložiska olej a lyžicu piesku
 Trenie v ložisku bude menšie

Intúícia filozofovi či fyzikovi aj v tomto prípade ako v prípade (U3) nájstojivo napovedá, že

je vôbec pochybná akákoľvek noetická hodnota úsudku (U6), ale títo nemôžu oprieť svoje vysvetlenie o to, že prvá premisa je nejaká subjektívna pravda, ako by to mohlo byť v prípade (U3).

Existujú najmenej tri možnosti vysvetlenia, prečo úsudok (U3) a (U6) je menej hodnotný ako (U1), (U2) a (U5):

1. Aspoň jedna z premís (U3) a (U6) nie je pravdivá, a preto aj záver môže byť nepravdivý.
2. (U3) a (U6) nie sú úsudky.
3. Prepis mnohých z úsudkov (U1) - (U6) do jazyka logiky nie je adekvátny (a po revízii sa môže ukázať, že úsudky nie sú správne alebo niektorá z premís je zjavne nepravdivá, resp. obe okolnosti).

Preverme aspoň tieto možnosti.

3. Čo spôsobuje menšiu noetickú hodnotu úsudkov?

3.1. Niektorá z premís (U3) a (U6) je nepravdivá

Prvá premisa (U3) je iba empirickou generalizáciou a ako iba „subjektívnu“ pravdu či subjektívnu nepravdu ju nepovažujeme za „objektívne“ pravdivú. Problémom však je, že táto premisa je aj v (U2), takže táto prípadná subjektívna nepravdivosť nemôže viesť k odlišnej noetickej hodnote (U2) a (U3). Druhú premisu v úsudku (U3) považujeme za empirický fakt, z ktorého druhá premisa v (U2) vyplýva, takže aj rozdiel medzi týmito premisami nevedie zjavne k odlišnej noetickej hodnote úsudkov (U2) a (U3).

Prvá premisa (U6) je empirickou generalizáciou a môžeme ju považovať za „objektívnu“ pravdu a keďže vystupuje aj v (U5), nemôže byť diferenciačným kritériom pre noetickú hodnotu úsudkov (U5) a (U6). Druhú premisu v úsudku (U6) považujeme za empirický fakt, z ktorého druhá premisa v (U5) vyplýva a ani toto nám neposkytuje vysvetlenie prípadnej odlišnosti noetickej hodnoty skúmaných úsudkov. Zhrnutie: hypotézu, že nepravdivosť niektorej z premís vysvetľuje prípadne odlišnú noetickú hodnotu úsudkov (U2) a (U5), resp. (U3) a (U6), sme nepotvrdili.

3.2. (U3) a (U6) nie sú úsudky

Námietka, že prvé premisy úsudkov (U3) a (U6) nie sú výrokmi, pretože sú vetami o budúcnosti, môže byť odmietnutá parafrázami (U3*) a (U6*) týchto domnelých úsudkov (U3) a (U6), v ktorých nebudú vety o budúcnosti a nebudú použité sylepsy:

(U3*) Ak v šálke kávy je lyžička cukru, káva je lepšia ako káva bez cukru

V šálke kávy je lyžička cukru a lyžička soli

Káva je lepšia ako káva bez cukru

(U6*) Ak je vo valivom ložisku olej, trenie v ložisku je menšie ako bez oleja

Vo valivom ložisku je olej a lyžica piesku

Trenie v ložisku je menšie ako v ložisku bez oleja

Zdá sa, že tieto parafrázy už by mali byť bez väčších pochybností úsudkami a opäť je adekvátna pôvodná výrokovo-logická schéma (S_{VL3}), pričom podobná parafráza sa dá urobiť aj s (U2) a (U5). Zdá sa, že záhada trvá.

3.3. Alternatívne prepisy

3.3.1. Premisa je predikátovo-logická

Iné vysvetlenie by sa mohlo zakladať na spochybnení toho, že parafrázy (U3*) a (U6*) majú ako adekvátnu výrokovo-logickú schému (S_{VL3}), pretože prvé premisy majú byť

chápané ako všeobecné tvrdenia, a nie implikatívne spojenie dvoch samostatných singulárnych výrokov. Podľa tohto návrhu by adekvátnou bola nasledujúca predikátovo-logická schéma (s istým zjednodušením):

$$(S_{PL3}): \quad \frac{(\forall x)(K(x) \rightarrow L(C(x), \neg C(x))) \quad K(a) \wedge C(a) \wedge A(a)}{L(C(a), \neg C(a))}$$

kde pre (U3*) by bola interpretácia predikátových konštánt: K – byť kávou, L – byť lepší ako-, C – byť ocukrený (lyžičkou cukru), A – byť osolený (lyžičkou soli). Pre (U6*) by bola adekvátna (S_{PL3}) až po väčšej simplifikácii, ale v zásade by to neovplyvnilo postup týmto smerom. *Mutatis mutandis* by boli adekvátne aj pre úsudky (U2*) a (U5*) predikátovo-logické schémy, ktoré sú ľahko odvoditeľné z (S_{PL3}).

Keďže aj v tomto vysvetlení sú úsudky (U3*) a (U6*) logicky správne, pretože predikátovo-logická schéma (S_{PL3}) je logicky správna, záhada trvá ďalej.

3.3. 2. V premisách je zamlčané, že nič iné sa nestane

Niektorí by mohli vidieť riešenie v tom, že v prvých premisách (U3) a (U6) sme zamlčali spojenie vo význame *ak urobím iba to, že pridám ... a nič iné*, resp. že v (U3*) sme zamlčali spojenie *ak je v káve navyše iba cukor* a v (U6*) sme zamlčali spojenie *ak je vo valivom ložisku navyše iba olej*. Vysvetlenie menšej – ak vôbec nejakej – hodnoty (U3), resp. (U6) oproti (U2), resp. (U5) by potom spočívalo v tom, že intuitívne sú druhé premisy v spore s antecedentmi prvej premisy. Toto riešenie je na prvý pohľad vábivé, ale má jednu vážnu chybu: pri niektorých úsudkoch zamlčujeme celé slovné spojenia (napríklad pri (U3) a (U6)), pri niektorých iných, ktoré však majú zhodné premisy s prvými, nie. Ako vieme rozlíšiť prvé od druhých?

3.3.3. Zamlčaná kvantifikácia cez svetamihy

Presvedčivejšie a zovšeobecňujúce voči predchádzajúcemu je nasledujúce riešenie: Všetky premisy i závery úsudkov vyjadrujú skrytú či implicitnú kvantifikáciu cez svetamihy, ktorú môžeme vyjadriť napríklad: *za každých okolností...*, resp. *pre každý časový okamih a pre každé miesto...; pre všetky stavy vecí platí ...*

Ak prijmeme toto riešenie ako presvedčivé, vysvetlenie je zřejmé: predikátovo-logická schéma (S_{PL3}) nie je adekvátna k úsudkom (U3) a (U6), pretože ich adekvátna parafráza obsahuje pôvodne zamlčanú kvantifikáciu „cez“ možné stavy vecí. Riešenie s využitím inštrumentu **možný** svet potom hovorí, že úsudky (U3*) a (U6) sú správne, ale ich prvé premisy už zjavne nie sú pravdivé – nie je pravda, že za **každých okolností** platí, že ak v šálke kávy je lyžička cukru, káva je lepšia ako káva bez cukru, resp. nie je pravda, že za **každých okolností** platí, že ak je vo valivom ložisku olej, trenie v ložisku je menšie ako bez oleja. Čiže filozofovo či vedcovo intuitívne odmietanie záverov úsudkov (U3) a (U6) našlo opodstatnenie vo vysvetlení, že prvé premisy nie sú **vždy** pravdivé – nielenže nie sú logickými pravdami, čo napokon nikto asi nepredpokladal, ale nie sú ani len pravdami „nášho“ fyzikálneho sveta – nie sú dôsledkami napríklad známych prírodných zákonov. Rovnaký záver však platí aj pre pôvodne noeticky hodnotnejšie úsudky (U2) a (U5), takže v skutočnosti úsudky (U3) a (U6) boli považované za noeticky menej hodnotné ako (U2) a (U5) iba preto, lebo odhaľovali nepravdivosť svojich premís nezastreto.

Na prekvapenie však takýto záver o nepravdivosti jednej z premís platí pre mnohé neproblematické úsudky, akým je aj napríklad úsudok (U1) a ktorého adekvátna parafráza nevedie v prvom kroku k školskej výrokovo-logickej schéme, ale tiež

k predikátovo-logickej schéme ako ostatne takmer všetky anaforicky utvorené implikácie a v druhom kroku k explicitnému vyjadreniu parametrom logicky možného sveta a časového okamihu. Ak by sme aj uvažovali ako rámeč (konštantu) „náš“ svet s jeho prirodvednými zákonitostami, tak stále musíme uvažovať s určením priestorového a časového parametra pre schému úsudku (U1):

$$S_{PL1} \quad \frac{(\forall p,t)(P(p,t) \rightarrow M(U(p,t)))}{\frac{P(p_1,t_1)}{M(U(p_1,t_1))}}$$

Povedané inými slovami, propozícia vyjadrená vetou *Ak prší, ulice sú mokré* je empirická a jej pravdivosť závisí od fyzikálnych podmienok na danom mieste a v danom čase, a nie je fyzikálnym zákonom ani jeho bezpodmienečným logickým dôsledkom.

4. Prvý a druhý záver

Predchádzajúca analýza nás priviedla k záveru, že pri intuitívnom určovaní hodnoty úsudku **nemusí interferovať problém logickej správnosti s noetickou hodnotou úsudkov**. To by znamenalo, že rozlišovania úsudkov podľa noetickej hodnoty môže byť dodatočným rozlišovaním v oblasti logicky správnych úsudkov.

Druhým záverom je, že intuitívna pochybnosť o noetickej hodnote niektorých typov úsudkov oproti iným bola určená iba ich väčšou otvorenosťou k identifikácii niektorých premís ako nie pravdivých za každých okolností, pričom oba typy úsudkov sa po analýze ukázali ako rovnako málo noeticky hodnotné. Inými slovami povedané, pochybnosť o jedných nás nakoniec priviedla aj k nižšiemu noetickému ohodnoteniu druhých. Zdanlivá noetická hodnotnosť druhých sa ukázala ako neodôvodnená. Poučením z toho pre nás môže byť akýsi imperatív ***najprv trpezlivo hľadaj adekvátnu parafrázu úsudku a jemu adekvátnu logickú schému, až potom určuj jeho noetickú validitu.***

5. Noetická hodnota tvrdení

Ak sme zamietli jednu intuíciu ako falošné kritérium noetickej hodnoty úsudkov, neznamená to, že neexistuje presvedčivé kritérium noetickej hodnoty úsudkov. Ako iba veľmi zjednodušenú hypotézu môžeme navrhnúť nasledujúce delenie tvrdení v úlohe premís z hľadiska typu pravdivosti:

1. analyticky pravdivé:
  - logicky
  - matematicky
  - na základe významu (definície danej teórie a ich logické dôsledky)
2. empiricky pravdivé:
  - večne (prírodné zákony)
  - za určitých podmienok
  - singulárne fakty
  - pravdepodobne ...

Samozrejme, tvrdenia sú vyjadrované v nejakom jazyku L a pojmy, ktoré sú v nich použité, patria do nejakej pojmovej sústavy CS . Všeobecné úvahy o takejto „relativizácii“ môže čitateľ nájsť napríklad v práci [Materna 2004, 96ff], kde je aj presvedčivo objasnená intuícia syntetických apriórnych tvrdení, ktorú sme tu nezohľadnili v rozlíšení typov pravdivosti.

Premisy či závery môžeme rozlíšiť aj podľa toho, v akom vzťahu sú k nejakej teórii, resp. k akej poznatkovej báze sa vzťahujú a akým spôsobom. Toto hodnotenie už nebude považované za číro noetické, ale už aj za hodnotenie metodologické. Jeden z možných návrhov takejto noeticko-metodologickej diferenciácie tvrdení rozlišuje nasledovné druhy:

1. Pravdy logického systému alebo formalizovanej teórie;
2. Dokázateľné pravdy logického systému alebo formalizovanej teórie;
3. Princípy empirickej teórie či doktríny - racionálna hypotéza (môže sa opierať o ďalšie princípy) (napr. princíp existencie atómov a prázdna; zákon lomu svetla u Descarta – empiricky overený racionálny model);
4. Empiricky zdôvodnené hypotézy (napr. zákon lomu svetla u Snellia) (empiricko-induktívna generalizácia);
5. Domnienky;
6. Viera (racionálne neodôvodnená);
7. Kontrafaktuálne predpoklady;
8. Princípy, domnienky či akceptované tézy (e concessio) konkurenčnej doktríny (*dajme tomu, že...*);
9. Negácie princíпов doktríny, domnienky...

Filozofické doktríny sa zrejme nelíšia pravdami typu 1. a 2. (logika a matematika je pre každý logicky možný svet rovnaká), ale môžu sa líšiť pravdami typu 3. až 6. To ale znamená, že k nejakej filozofickej doktríne môže byť postavená konkurenčná doktrína, v ktorej niektoré základné pravdy prvej doktríny nebudú platiť, resp. budú platiť ich negácie. Obe doktríny môžu používať tú istú logiku a **noetická hodnota úsudkov bude relativizovaná k ich základným princípom a pravdám**. Úsudok, ktorého premisy sú v súlade s doktrínou, sú noeticky cennejšie ako tie, ktorých premisy nie sú v súlade s doktrínou.

Filozofické doktríny však nemusia vychádzať z východísk na tej istej úrovni škály noeticko-metodologickej diferenciácie tvrdení, ktorú uvádzame vyššie. V tom prípade úsudky s premisami na úrovni domnienok sú noeticky menej hodnotné, aj keď sú logicky správne, ako úsudky s premisami na úrovni racionálne alebo empiricky zdôvodnených hypotéz a pod. Úsudky s premisami na úrovni 7. až 9. navrhutej škály sa používajú na identifikovanie „slabých“ miest konkurenčnej doktríny a samy osebe nemajú vzhľadom k danej filozofickej doktríne pozitívnu noetickú hodnotu – nevedú k žiadnej pravde tejto doktríny.

6. Tretí záver

Po určení adekvátnej logickej formy úsudku môžeme rozlišovať premisy a závery správnych úsudkov podľa noetického a noeticko-metodologickeho triedenia a na tomto základe môžeme triediť aj úsudky a hovoriť o ich noetickej či noeticko-metodologickej hodnote. Pri takomto postupe môžeme podrobnejšie vysvetliť a prípadne odôvodniť či odmietnuť mnohé intuitívne hodnotenia úsudkov napríklad filozofmi a inými vedcami, a tým ich presvedčiť o užitočnosti logiky ako nástroja.

František Gahér
 Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
 Šafarikovo nám.č.6
 818 06 Bratislava
 frantisek.gaher@rec.uniba.sk

Literatúra:

- [Materna 2004] Pavel Materna: **Conceptual Systems**. Logos Verlag Berlin.
- [Sainsbury 2001] Mark Sainsbury: **Logical Forms**. sec.ed., Blackwel, Oxford.
- [Sextos Empirikos 1983] Sextos Empirikos: **Against the Logicians I-II**. Translated by R.G. Bury, Loeb (repr.).
- [Sextos Empirikos 1984] Sextos Empirikos: **Základy pyrrhonskej skepsy**. preklad J. Špaňár, Pravda, Bratislava.
- [Tichý 1988] Pavel Tichý: **The Foundations of Frege's Logic**. Gruyter, Berlin – New York..